Jak se zrodila opoziční smlouva

Analýza vzniku jednoho z nejkontroverznějších paktů české politiky

Lubomír Kopeček

Opoziční smlouva je další produkt Klausova pojmového kejklářství: neznamenalo to nic jiného, než že si ODS a ČSSD, tyto dvě největší strany, budou nadále všelijak rozdělovat funkce, vycházet si vstříc, tu a tam se vzájemně podpoří, takže ČSSD může snadno sestavit menšinovou vládu. (...) A ty ostatní trpaslíky společně zašlápnou, jak to chtěly udělat volebním zákonem. Prostě ryzí základ uzavřeného politického systému. Vedoucí úloha jedné strany, kterou jsme měli za komunismu, by byla nahrazena vedoucí úlohou stran dvou.¹

Václav Havel, v době opoziční smlouvy hlava státu

Mám-li s odstupem let hodnotit opoziční smlouvu, myslím si, že byla pro obě zúčastněné strany pozitivní. (...) Koneckonců o všem rozhodli voliči ve volbách roku 2002, když své hlasy vcelku rovnoměrně rozdělili mezi dvě strany, jež tuto smlouvu uzavřely.²

Miloš Zeman, v době opoziční smlouvy předseda vlády a ČSSD

V každé zemi s menšinovou vládou existuje nějaká forma dohody s opozicí neboli opoziční smlouva. Jestli všech stran nebo jen části, jestli jde o dohody organizované zespona nebo shora, panem králem nebo královnou či prezidentem, to jsou technické maličkosti.³

Václav Klaus, v době opoziční smlouvy předseda poslanecké sněmovny a ODS

1 HAVEL, Václav: *Prosím stručně*. Praha, Gallery 2006, s. 150.

2 ZEMAN, Miloš: *Jak jsem se mýlil v politice*. Praha, Ottovo nakladatelství 2005, s. 180 n.

3 HÁJEK, Petr: *Václav Klaus narovinu: Hovory V. K. s Petrem Hájkem nejen o tom, co bylo, je a bude*. Praha, Rabbit & Rabbit 2001, s. 298.

V historii české polistopadové politiky existuje zvláštní období, které dodnes vzbuzuje velké kontroverze – období takzvané opoziční smlouvy, ohraničené roky 1998 a 2002. Citáty uvozující tuto stať názorně ukazují, jak rozdílně vnímali významní doboví aktéři tento dějinný úsek.

Vzhledem ke krátkému časovému odstupu postačí připomenout jen základní rámec opoziční smlouvy. Uzavřely ji Česká strana sociálnědemokratická (ČSSD) a Občanská demokratická strana (ODS) po volbách v červnu 1998 a na jejím základě získala důvěru v poslanecké sněmovně „jednobarevná“ sociálnědemokratická vláda Miloše Zemana. Občanská demokratická strana výměnou za toleranci Zemanovy vlády, když její poslanci při hlasování o důvěře odešli ze sněmovny, získala některé „poziční“ funkce, hlavně ve vedení parlamentu. Rovněž měly na základě smlouvy nastat rozsáhlé strukturální změny českého politického systému. Tyto změny, z nichž nejdůležitější byla radikální reforma volebního systému, se ovšem nakonec až na drobné výjimky neuskutečnily. Přesto Zemanova vláda „vydržela“ celé čtyřleté volební období.

Při analýze doby opoziční smlouvy se nabízí pestrá škála témat: počínaje peripetemi, jimiž vztah ODS a ČSSD během platnosti smlouvy procházel, přes protireakce, které vyvolala, až například po její dlouhodobé důsledky pro českou politiku. Tento text se koncentruje na otázku, která by se dala označit za jednu ze základních či vstupních: *Jak probíhala politická jednání po volbách v červnu 1998, která vyústila v uzavření opoziční smlouvy?* Hledání odpovědi na tuto otázku je propojeno se zamyšlením nad tím, jak reálné byly jiné alternativy než toto řešení. Uzavření smlouvy mezi ODS a ČSSD, které se vůči sobě před volbami ostře vymezovaly, vyvolalo všeobecné překvapení, či dokonce šok. Rozhodně se nejednalo o politický krok, který by se dal očekávat. Přírozenou součástí článku s uvedeným zaměřením je proto i úvodní nástin kontextu, bez nějž nelze uzavření opoziční smlouvy dobře pochopit.

Agonie Klausovy vlády během roku 1997

Důležitým politickým momentem, jenž asi o půl roku předcházel uzavření opoziční smlouvy, byl rozpad koaliční vlády vedené Václavem Klausem. Ta už řadu měsíců předtím prožívala agonii, k níž přispívala hospodářská recese a stupňující se potíže v řadě oblastí, železnicemi počínaje a zdravotnictvím konče. Nepominutelným faktorem byl i strmý pokles důvěry veřejnosti jak ve vládu, tak i v osobu premiéra. Kabinet měl navíc velký problém se slabým zázemím v parlamentu, když po volbách v roce 1996 se mohl spolehnout na podporu pouze devadesáti devíti z dvou set poslanců. Později se sice v důsledku defekce dvou sociálních demokratů, z nichž jeden přešel do ODS a druhý zůstal nezávislý, toto zázemí mírně vylepšilo, nicméně přesto se vládní agendu dařilo prosazovat jen s velkými obtížemi.

Ještě důležitější pak bylo, že v nepříznivých podmínkách se postupně vytrácel zájem dvou menších koaličních stran na udržení vlády. Tato ztráta zájmu byla zjevná zejména u Křesťanské a demokratické unie – Československé strany lidové (KDU-ČSL). Lidovci se profilovali už před volbami z roku 1996 jako „kritický hlas“

uvnitř vládní koalice, a to jak vůči ODS, tak vůči premiérovi. Během následujícího roku se tato jejich role ještě zvýraznila. Tehdejší předseda KDU-ČSL Josef Lux, který požíval ve straně mimořádné autority, dával otevřeně najevo, že by měla zastávat mnohem významnější roli v české politice.

Průzkumy voličských preferencí ve druhé polovině roku 1997 naznačovaly, že lidovci výrazně posilují.⁴ Setrvávání ve vládě, která evidentně ztrácela půdu pod nohama, se i proto začínalo jevit většině jejich stranické elity jako kontraproduktivní. Narozdíl od druhé menší strany vládní koalice, liberálně-konzervativní Občanské demokratické aliance (ODA), se lidovci pohybovali blízko středu politického spektra. Otevíraly se jim tak zajímavé možnosti, jak „kapitalizovat“ více poslaneckých mandátů ve větší počet vládních křesel v případě společného vládnutí s ČSSD. Tato strana tehdy přirozeně těžila z vládních problémů a těšila se rovněž stoupající podpoře u voličů. Přesměrování lidovců od dosavadní spolupráce s ODS tak mělo své racionální pozadí, byť se s ním pojila určitá rizika. Nejvýznamnějším z nich bylo narušení vzájemných vztahů mezi ODS a KDU-ČSL. Hlasy proti případné spolupráci se sociální demokracií se sice v lidové straně ozývaly, zejména od konzervativních jihomoravských členů, reprezentovaných nejviditelněji místopředsedou strany Janem Kasalem, Luxovu reorientaci KDU-ČSL to ovšem nezvrátilo.⁵

„Sarajevo“ a jeho důsledky

Velmi důležité pro pád Klausovy vlády kromě toho bylo, že v minulosti mimořádná premiérova autorita slábla nejenom u veřejnosti a vládních partnerů, ale i uvnitř jeho vlastní strany. Signály vnitrostranické nespokojenosti prosakovaly navenek souběžně s kupíci se vládními problémy. Nebylo náhodné, že k první velké konfrontaci uvnitř elity ODS došlo na začátku června 1997, kdy vrcholila vládní krize, kterou vláda ještě přežila. Podnětem k této konfrontaci se stalo obvinění místopředsedy ODS a ministra zahraničí Josefa Zieleniece, že Klaus špatně řídí kabinet. Pomíne-li detaily, které nejsou pro účel tohoto textu podstatné, někde tady začíná klíčit uvnitř ODS myšlenka na nutnou výměnu vůdce strany. Nic na tom nezměnil fakt, že Zieleniec v říjnu 1997, tedy ještě před rozpadem Klausovy vlády, rezignoval na stranické i vládní funkce.

Nová eskalace vládní krize koncem listopadu 1997 vyvolala nový a mnohem silnější tlak na Václava Klause zevnitř ODS. Jako impulz tentokrát zafungovalo neprůhledné financování občanských demokratů, které stranu poškodilo už ve volbách roku 1996. Vedení ODS tehdy chybovalo jednak tím, že nedokázalo hodnověrně vyřešit kauzu dvou neznámých, či přesněji fiktivních sponzorů, jednak tím, že se

4 Srovnání poskytují např. výzkumy STEM: HARTL, Jan – HUK, Jaroslav – HABERLOVÁ, Věra: *Česká společnost 1998*. Praha, STEM 1999, s. 98 n.

5 Srv. FIALA, Petr: Josef Lux a proměny postavení KDU-ČSL v politickém systému České republiky. In: ZNOJ, Milan – PEHR, Michal (ed.): *Josef Lux a česká politika 90. let*. Praha, Ústav politologie Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, s. 21–49.

pochybných sponzorských peněz nezabavilo. Celý případ v důsledku toho „žil“ i po volbách a na konci roku 1997 sehrál roli politické rozbušky. Zjištění, že za pochybným sponzoringem ODS stojí bývalý tenista a podnikatel Milan Šrejber, který od státu získal v polovině devadesátých let majetkový podíl v Třineckých železárnách, otevřelo mediální spekulace o korupci, jejichž účinek byl ničivý. Na působivosti mu v pátek 28. listopadu 1997 ještě dodalo zveřejnění informace o existenci údajného „černého“ účtu občanských demokratů v zahraničí. Křehká jednotka vlády i největší vládní strany vzala ještě ten den zsvě. Dva politici z vedení občanských demokratů, ministr vnitra Jan Ruml a ministr financí Ivan Pilip, vyzvali Klause k rezignaci na funkci předsedy strany. Udělali to jak známo v jeho nepřítomnosti, neboť těsně před vyhlášením tohoto požadavku odletěl do Sarajeva na setkání představitelů Středoevropské iniciativy. Jan Ruml spěšnost celé akce později odůvodňoval hrozbou odchodu lidovců z vlády, „sarajevská“ výzva tomu nicméně stejně nezabránila. O den později, 29. listopadu 1997, oznámila stažení svých ministrů z kabinetu i ODA. Václav Klaus v neudržitelné situaci rezignoval na premiérské křeslo, čímž vláda fakticky skončila.⁶

Rodící se protiklausovská opozice uvnitř ODS nicméně postrádala promyšlenou strategii a širší vnitrostranické zázemí. Sice se k ní připojila část stranické elity, ale na mimořádném kongresu v Poděbradech v polovině prosince 1997 neuspěla. Klaus dokázal úspěšně zmobilizovat podporu v regionech, hladce obhájil funkci předsedy a jeho křídlo získalo jednoznačnou převahu i ve vedení strany. Štěpení uvnitř ODS na začátku ledna 1998 vyústilo v odchod nesouhlasícího křídla, které založilo novou stranu Unie svobody (US).

Ministři za Občanskou demokratickou stranu Jan Ruml a Ivan Pilip 28. listopadu 1997 dramaticky oznamují svou výzvu k rezignaci Václava Klause na funkci předsedy ODS kvůli odhalení falešných sponzorů strany

Emoce a jejich role v rodícím se „sarajevském syndromu“

Rozkol občanských demokratů a pád Klausovy vlády provázely silné emoce. Loajální Klausovi příznivci 28. listopad 1997 interpretovali jako „sarajevský atentát“, spáchaný Janem Rumlem a Ivanem Pilipem hlavně ve spolupráci s lidovci a prezidentem. Vyvolávali tím dojem, že celá akce měla spiklenecký ráz. Tohoto výkladu událostí se

6 Viz KOPEČEK, Lubomír: *Éra nevinosti: Česká politika 1989–1997*. Brno, Barrister & Principal 2010, s. 289.

v o něco střízlivějším provedení držel i Václav Klaus. Názorně o tom svědčila jeho slova před volbami v červnu 1998, kdy se v knižním rozhovoru nechal slyšet, že nedávné události představovaly pro něj a jeho věrné „politický střet s představami pana prezidenta o této zemi, politický střet s jedním křídlem ODS, reprezentovaným několika známými osobnostmi. Byl to politický střet s reprezentanty dalších koaličních stran o pozici ve vládě, byl to střet s levicí o charakter této země.“⁷

Jestliže se Klaus na prvním místě zmínil o prezidentu Havlovi, nebyla to náhoda. Latentní pnutí mezi těmito dvěma nejvýznamnějšími postavami české politiky devadesátých let se zrodilo už v časech Občanského fóra. Havel tehdy zastával nejenom funkci československého prezidenta, ale do podzimu 1990 hrál i roli neformálního vůdce Občanského fóra. Poté co byl jeho předsedou zvolen Václav Klaus, o tuto pozici přišel.⁸ Ze struktur Občanského fóra se pak na začátku roku 1991 zrodila Občanská demokratická strana. Pokud ve velké zkratce nastíníme základní rozdíly mezi oběma muži, je nutné upozornit především na *různé chápání politiky*. Zatímco Klaus politiku vnímal jako prostor pro souboj odlišných politických alternativ, tedy stran, Havel se snažil vtisknout české politice širší morální rozměr, což se zračilo v konceptu nepolitické politiky, upozadujícím (a ve starších úvahách dokonce odmítajícím) roli stran a naopak vyzdvihujícím spontánní občanskou aktivitu či představu politiky jako „praktikované mravnosti“. Silně se do této duality promítalo rozdílné osobnostní zakotvení. Klaus „vyrostl“ na klasickém liberálním chápání trhu, Havla naopak ovlivnila specifická disidentská mentalita. Pominout samozřejmě není možné ani lidský aspekt věci, když si Klaus a Havel jednoduše řečeno „nepadli do noty“. Pragmaticky uvažující, egocentrický a svým stylem mimořádně dravý ekonom si jen těžko mohl rozumět s volnomyšlenkářským a občas bohémsky vystupujícím intelektuálem.

Finální moment, který natrvalo „vyhloubil příkop“ mezi oběma politiky, se odehrál na začátku prosince 1997, kdy Havel v pražském Rudolfinu pronesl bilancující projev o své dosavadní pětileté éře v úřadu českého prezidenta. Prezident hovořil způsobem, který veřejnost musela pochopit v dobovém kontextu v první řadě jako útok na Klause a na to, co v české politice ztělesňoval. Havel používal výrazy jako „základna je protunelována“, „opojení mocí“ či „okouzlení tím, jak skvělým nástupišťem ke kariéře je politická strana“.⁹ V tvrdém komentáři navíc pranýřoval některé lidsky těžko „stravitelné“ Klausovy vlastnosti, i když předsedu občanských demokratů výslovně nejmenoval.

7 JÜNGLING, Petr – KOUDELA, Tomáš – ŽANTOVSKÝ, Petr: *Tak pravil Václav Klaus*. Olomouc, Votobia 1998, s. 96.

8 Viz např. HADJIISKÝ, Magdalena: Vznik Občanské demokratické strany: Pokus o sociologickou analýzu. In: GJURIČOVÁ, Adéla – KOPEČEK, Michal (ed.): *Kapitoly z dějin české demokracie po roce 1989*. Praha – Litomyšl, Paseka 2008, s. 70–90; SUK, Jiří: *Labyrintem revoluce: Aktéři, zápletky a křížovatky jedné politické krize (od listopadu 1989 do června 1990)*. Praha, Prostor 2003; PŠEJA, Pavel: Občanské fórum jako katalyzátor vývoje stranického systému ČR. In: *Politologický časopis*, roč. 15, č. 4 (2004), s. 316–327.

9 Citováno podle: Projev prezidenta republiky Václava Havla k senátorům a poslancům Parlamentu České republiky. In: *Právo* (10.12.1997), s. 2.

Rudolfinský projev definitivně stvrdil antagonismus obou politiků. Přispěly k tomu i další tehdejší momenty jako Havlova intenzivní komunikace s Janem Rumlem, k němuž měl blízko ještě z dob disentu, v den „Sarajeva“ či prezidentova podpora tohoto politika při jeho neúspěšné kandidatuře na post předsedy občanských demokratů proti Klausovi v polovině prosince 1997 na kongresu v Poděbradech.

Averze ODS vůči prezidentovi se dále posílila během vytváření přechodné polopolitické vlády. Havel jako premiéra vybral dosavadního guvernéra České národní banky Josefa Tošovského, jehož vztahy s Klausem nebyly v předchozích letech nejlepší kvůli rozdílným názorům na měnovou politiku národní banky. Klaus ihned po „Sarajevu“ otevřeně prosazoval odchod občanských demokratů do opozice a k sestavování Tošovského vlády se postavil obstrukčně. Nový premiér, který se v parlamentu mohl spolehnout jen na omezené zázemí tvořené lidovci a rozpadající se Občanskou demokratickou aliancí, se proto pragmaticky pokusil získat na stranu vlády poslanecký klub občanských demokratů, přičemž obešel Klausovo vedení. Tošovský skutečně do určité míry uspěl, když získal podporu části poslanců ODS, ovšem fakticky tím urychlil štěpení občanských demokratů a vznik nové strany, Rumlovy Unie svobody. „Havlův premiér“ tak z pohledu občanských demokratů dovršil jejich vnitrostranický rozkol.¹⁰

Důsledkem těchto událostí byla těžko překonatelná animozita ze strany Klausovy ODS vůči prezidentovi. Spolu s narušeným vztahem občanských demokratů k lidovcům a „odpadlické“ Unii svobody to sehrálo významnou roli po volbách v roce 1998 a vlastně po celou dobu opoziční smlouvy. Události z konce roku 1997 tak vytvořily *sarajevský syndrom*, zatěžující dlouhodobě vztahy mezi značnou částí českých politických elit.

Volby v červnu 1998 a konfliktní vztahy mezi sociálními demokraty a unionisty

V první polovině roku 1998 vládla přechodná polopolitická vláda Josefa Tošovského, v níž zasedala i řada ministrů bez stranické legitimace. Získání důvěry ve sněmovně této vládě zajistila dohoda se sociální demokracií, která za to obdržela příslib předčasných parlamentních voleb. Výsledek těchto voleb, zachycený níže v tabulce, se v mnoha ohledech zásadně nelišil od výsledku předchozích voleb. Stručně shrnuto, sociální demokraté sice podle očekávání zvítězili, ale jen s relativně malým náskokem před občanskými demokraty, kteří se rychle vzpamatovali z krize a rozkolu, jímž prošli. Unie svobody přes velké ambice fakticky ve stranickém systému jen nahradila Občanskou demokratickou alianci, která ve volbách vůbec nekandidovala. Lidovci přes podobně velká očekávání zůstali fakticky „na svém“, když jejich zisk byl jen nepatrně lepší než v roce 1996. Velmi podobně jako před dvěma lety dopadli i komunisté. Jedinou skutečně velkou strukturální změnou byl neúspěch krajně

10 Podrobně viz KOPEČEK, L.: *Éra nevinnosti*, s. 301–310 (viz pozn. 6).

pravicových Sládkových republikánů (Sdružení pro Republiku – Republikánská strana Československa, SPR-RSČ).¹¹

Výsledky voleb do poslanecké sněmovny v letech 1996 a 1998¹²

	1996		1998	
	Získané hlasy (%)	Počet mandátů	Získané hlasy (%)	Počet mandátů
ČSSD	26,44	61	32,31	74
ODS	29,62	68	27,74	63
KSČM	10,33	22	11,03	24
KDU-ČSL	8,08	18	9,00	20
US	–	–	8,60	19
SPR-RSČ	8,01	18	3,90	–
ODA	6,36	13	–	–

Při aritmetickém pohledu na rozdělení mandátů se jevílo jako možné vytvořit větší novou koalici ODS, KDU-ČSL a US, která by disponovala sto dvěma mandáty. Svým způsobem by se vlastně jednalo o obnovení politické sestavy z doby Klausovy vlády, byť v modifikovaném složení, když by unionisté nahradili Občanskou demokratickou alianci. Vyloučená také nemusela být koalice ČSSD, KDU-ČSL a US se sto třinácti mandáty. Problémem této varianty ovšem byla jednak značná ideologická vzdálenost mezi sociálními demokraty a unionisty, jednak zde působil antagonismus těchto stran vystupňovaný během volební kampaně, který připomínal narušené vztahy mezi stranami napravo od středu. Předseda sociálních demokratů Miloš Zeman v době hluboké krize ODS na začátku roku 1998 vyhodnotil Unii svobody jako nového hlavního protivníka. V březnu 1998 tak Ústřední výkonný výbor ČSSD na Zemanův návrh schválil usnesení, že sociální demokracie „v žádném případě“ neuzavře vládní koalici s Uníí svobody. Zeman to zdůvodnil dramatickými slovy, že jak „ODS už odchází ze scény dějin, vyvstává nám nový protivník, který má v zásadě stejný program“. S odkazem na původ unionistů v ODS přitom považoval jejich stranu za „nositele všeho špatného, co v minulě (Klausově – pozn. autora) vládě bylo“.¹³

11 Viz FIALA, Petr – HLOUŠEK, Vít: Stranický systém České republiky. In FIALA, Petr – HERBUT, Ryszard (ed.): *Středoevropské systémy politických stran*. Brno, Masarykova univerzita 2003, s. 13–54.

12 Zdroj: Český statistický úřad. Uvedeny jsou jen výsledky těch stran, jejichž zástupci zasedli ve sněmovně.

13 ČSSD si vybrala nového nepřítele: Unii svobody. In: *MF Dnes* (6.4.1998), s. 2.

Na Zemanovy názory měla vliv představa, že za aférami, které sociální demokracii a jeho osobně v té době tvrdě zasáhly, stojí unionističtí politici, a v první řadě jejich předseda Jan Ruml. Zeman tak hledal unionisty v pozadí skandálu, který vešel do české politické historie pod názvem „bamberská aféra“. Podstatou této kauzy bylo novinářské zjištění, že vedení sociálních demokratů v polovině devadesátých let jednalo s českošvýcarskými podnikateli v německém Bambergu o poskytnutí půjčky straně výměnou za přidělení vlivných funkcí ve státní správě. Ty měli podnikatelé získat, jakmile se sociální demokracie dostane k moci. Bamberská aféra pochopitelně sociální demokracii před volbami roku 1998 poškodila.

Náchylnost ke zkratovým reakcím se pak u vůdce ČSSD naplno ukázala začátkem května 1998, kdy obvinil Jana Rumla ze spiknutí. Ruml údajně ještě jako ministr vnitra poslal v září 1997 šéfovi civilní rozvědky Oldřichu Černému dopis, v němž souhlasil „se získáváním a vyhodnocováním informací“ o reakcích zemí Severoatlantické aliance „na očekávané vnitropolitické události“ včetně pádu premiéra Klause, změny ve vedení poslanecké sněmovny (tedy Zemanova odchodu z křesla jejího předsedy) či vyhlášení předčasných voleb.¹⁴ Zeman tvrdil, že může svá obvinění doložit. Jak se ale rychle ukázalo, jeho písemné „důkazy“ byly ve skutečnosti padělky. Už den po zveřejnění svého obvinění začal předseda sociálních demokratů couvat a po několika dnech uznal, že naletěl na „někým“ podvržené dokumenty.

Jan Ruml v reakci na toto obvinění označil Miloše Zemana za paranoika.¹⁵ Frapantní antagonismus obou stranických předsedů se pak musel projevit v povolebním vyjednávání o vládě. Stojí dále za pozornost, že už po Zemanových atacích v době bamberské aféry Ruml kategoricky odmítl možnost tolerovat vládu sociální demokracie – tedy variantu, kdy by jeho strana nevstoupila přímo do vlády, nicméně by při hlasování o důvěře ve sněmovně umožnila Zemanově vládě uspět. Toleranci Unie svobody vůči menšinové vládě ČSSD, ať už v koalici s lidovci nebo bez nich, přitom ještě před vypuknutím bamberského skandálu Ruml za jistých okolností připouštěl.¹⁶

Úvodní fáze vládní mise Miloše Zemana

Sociální demokracie se tak přes své vítězství ocitla po volbách v pozici, kdy rozhodně neměla zaručeno obsazení premiérského úřadu, a dokonce ani podíl na vládě. Prezident Havel sice zažehnal obavu, že může pominout předsedu vítězné strany při sestavování vlády, jak tím pohrozil tři měsíce před volbami, a po konzultacích s předsedy parlamentních stran¹⁷ pověřil dva dny po volbách, v pondělí 22. června, Miloše Zemana jednáním o utvoření vlády. Havlovo pověření ovšem Zemanovi

14 Miloš Zeman otvírá další kufřík předvolebních afér. In: *Hospodářské noviny* (5.5.1998), s. 3; Zeman nařkl Rumla z přípravy velkého spiknutí. In: *Lidové noviny* (5.5.1998), s. 1.

15 Viz SLONKOVÁ, Sabina – KUBÍK, Jiří: *Tíha olova*. Praha, Pragma 2001, s. 171.

16 US by umožnila ČSSD samostatně vládnout jen do dalších voleb. (Zpráva ČTK z 1.3.1998.)

17 S výjimkou vůdce komunistů Miroslava Grebeníčka, kterého Havel ignoroval.

žádnou jistotu premiérského křesla nedávalo. Stejně jako po volbách před dvěma lety nebo po rozpadu Klausovy vlády na konci roku 1997 dal prezident přednost využití instrumentu, který ústava neznala, ale ani mu nebránila: nejprve měla být nalezena ve sněmovně „průchodná“ politická sestava, a teprve potom mělo dojít na jmenování nového premiéra. Zeman tak nejprve musel najít koaliční partnery.

Na první pohled to měl Zeman nejjednodušší s lidovci. Už den po volbách, a dokonce ještě před Zemanovým pověřením jednat o vládě, oznámil Josef Lux po schůzce vedení své strany, že „bude hájit velkou koalici“ složenou z Unie svobody, lidovců a sociálních demokratů.¹⁸ Jednoznačně tak uvnitř strany prosadil svou koaliční představu. Na novinářské dotazy ohledně „stodvojkové“ pravostředové koalice reagoval vyhýbavě, s tím že není možná „bez změny politiky ODS“.¹⁹ Jak by tato změna měla vypadat, lidovecký předseda nijak nekonkretizoval a úvahy o „stodvojkové“ koalici odkazoval až na dobu po případném neúspěchu Zemanovy premiérské mise.

Klíčovým Luxovým problémem se ovšem stali unionisté, kteří nehodlali do koalice se sociální demokracií vstoupit. Jan Ruml tento postoj označoval za „nezměnitelný fakt“²⁰ a až ostentativně dával najevo, že s ČSSD vládnout za žádnou cenu nechce. Stejně tak unie odmítala veřejně úvahy o toleranci vlády sociálních demokratů a lidovců. Nic na tom nezměnilo Zemanovo „přecházení“ novinářských dotazů ohledně jeho předvolební „klasifikace“ Unie svobody jako hlavního nepřítele.

Josef Lux přitom odmítal, že by jeho strana byla ochotná být se sociální demokracií ve vládě sama, bez unionistů. Důvodem byla obava, že by taková vláda při hlasování o důvěře byla závislá na komunistech, kteří to otevřeně nezavrhovali. Lux si velmi dobře uvědomoval, že podobný krok je pro jeho antikomunisticky naladěné straníky nepřijatelný a nic na tom nezmění ani jeho mimořádná autorita. V této souvislosti je možné připomenout jiného lidoveckého předsedu Miroslava Kalouska, který na podobný krok v roce 2006 po vleklém povolebním vyjednávání přistoupil a zaplatil za to okamžitým sesazením z čela strany.

Zemanova vstupní vládní nabídka přitom byla z pohledu lidovců mimořádně lákavá. Premiérem vlády tvořené ČSSD a KDU-ČSL měl být Josef Lux a lidovci by obsadili dalších šest křesel, což by bylo v polistopadové politice jejich bezkonkurenčně největší vládní zastoupení. Obě vládní strany měly mít navíc právo veta při důležitých rozhodnutích. Unie svobody by byla s vládou propojena nepřímo prostřednictvím dvou nestranických „odborníků“. Prvním měl být Josef Zieleniec, považovaný za osobu spřízněnou s Rumlovou stranou, který měl znovu zaujmout funkci ministra zahraničí, druhým pak končící premiér Josef Tošovský coby ministr financí. Jimi vedené resorty by stály v pořadí významu hned za funkcí premiéra. Lidovci spolu s oběma nestraníky měli početně tvořit polovinu vlády a sociální demokracie by tak ani nedisponovala vládní majoritou.

U unionistů ovšem taková nabídka „zastoupení“ žádné nadšení nevyvolala. Participaci na vládě po jejím zveřejnění v médiích odmítli i Zieleniec a Tošovský. Miloš

18 Lux chce nejprve obhajovat koalici s ČSSD a Uníí svobody. (Zpráva ČTK z 21.6.1998.)

19 Šéf lidovců by vládu s Klausem vnímal jako krok zpět. In: *MF Dnes* (22.6.1998), s. 3.

20 Unie svobody se do koalice se sociální demokracií nechystá. (Zpráva ČTK z 23.6.1998.)

Zeman tak ve svém prvním „hlášení“ prezidentovi ve čtvrtek 25. června informoval o unionistické rezistenci a nechotě lidovců riskovat menšinové vládní aranžmá. Václav Havel vládní sestavu, ať už v podobě trojkoalice ČSSD, KDU-ČSL a US nebo menšinové vlády ČSSD a KDU-ČSL, vítal. Navíc jak Tošovský, tak Zieleniec mu nepochybně byli blízcí. Zemanovi proto slíbil, že se pokusí s předsedy obou menších stran „promluvit“. Neskrýval přitom, že za překážku nepovažuje ani případnou „pomoc“ komunistů, když prohlásil: „Já chápu ty strany (lidovce a unionisty – pozn. autora), že se nechťejí opírat o podporu KSČM. Ale zároveň nevylučuji možnost, i když to není možnost právě nejlepší, že nepřítomnost několika poslanců KSČM při hlasování o důvěře může zajistit té vládě jakés takés menšinové třeba vládnutí.“²¹

Média v daný moment reagovala předikcemi o malých Zemanových šancích na úspěch. Pochybnosti neskrývali ani někteří sociální demokraté. Předseda jejich poslaneckého klubu Stanislav Gross například Zemanovy naděje na sestavení vlády zhodnotil pro týdeník *Respekt* skeptickými slovy, že „procento šancí není dramaticky vysoké“.²² Skepsi ještě posílilo vyjádření prezidenta, který týden po zahájení vyjednávání o vládě ve svých pravidelných rozhlasových *Hovorech z Lán* oznámil, že pokud Zeman „selže“, pověří dalším „pokusem“ Klause jako předsedu druhé nejúspěšnější strany. Havel tuto možnost ovšem chápal, jak doslova řekl, jako „svým způsobem“ krok zpět. Podle něj by kabinet sestavovaný Klausem musel být „vládou s jiným způsobem vládnutí, s nějakou koncepčností“, zahrnující „mladou krev, novou energii“.²³ Za perspektivní „mladou krev“ Havel před volbami označil několik ministrů Tošovského vlády, konkrétně Cyrila Svobodu, Martina Bursíka či Vladimíra Mlynáře.²⁴ Z řad sociálních demokratů pak prezident zmiňoval Stanislava Grosse a Petru Buzkovou, kteří mimochodem v té době často Zemanovi oponovali.

Povolební námluvy Miloše Zemana s Václavem Klausem v podání kreslíře Pavla Reisenauera (Respekt, 7.–12.7.1998)

21 Prezident by „strpěl“ i vládu s tichou podporou komunistů. (Zpráva ČTK z 27.6.1998.)

22 HOLUB, Petr – ŠÍDLO, Jindřich: Možná jsme mohli udělat víc: Se Stanislavem Grosse o tom, co je a není v moci ČSSD. In: *Respekt*, roč. 9, č. 27 (29.6.–5.7.1998), s. 12 n.

23 Pokud při sestavování vlády selže ČSSD, pověřím Klause, oznámil prezident. In: *MF Dnes* (29.6.1998), s. 2.

24 Viz např. V. Havel: Návrat totality nehrází. In: *Hospodářské noviny* (17.6.1998), s. 2.

U občanských demokratů o žádných mladých a perspektivních politicích Havel, příznačně pro svůj vztah k této straně, nemluvil.

Prezidentova slova potvrzovala možnost „třetího pokusu“, o němž se hojně spekovalo v médiích i politických kuloárech. Po neúspěšných pokusech Miloše Zemana a poté Václava Klause sestavit vládu by podle těchto spekulací dostal šanci někdo blízký Havlovi. Takováto vláda by patrně získala stejně jako Tošovského kabinet nějaký hybridní polopolitický profil. To, čeho se Zeman s Klausem obávali, nahlížely jinak obě malé strany, jejichž lídři s podobným „záložním“ řešením zjevně počítali.²⁵ Především lidovci spoléhali na to, že i v případě krachu jednání se sociální demokracií je prezident „podrží“ a že po následujícím neúspěšném Klausově pokusu stále zůstanou ve „hře“. Josefu Luxovi by se tak otevírala šance stát se třetím „formátorem“ nové vlády.²⁶

Hrozba „třetího pokusu“ tak silně ovlivňovala jednání obou velkých stran, či přesněji obou jejich předsedů, v jejichž režii se povolební vyjednávání zcela odehrávala. Miloš Zeman si velmi dobře uvědomoval, že neúspěch při sestavování vlády a setrvání sociální demokracie v opozici by v čele strany přes vyhrané volby patrně nepřežil. Václav Klaus pak už před volbami ve své knize publikovaných rozhovorů tvrdil, že „než ‚jelcinizace‘, to raději Zeman!“²⁷ („jelcinizací“ mínil popření výsledku voleb jako základu parlamentní demokracie). Řečeno jinak, za *úplně nejhorší vládu*, horší než vládu sociální demokracie, Klaus považoval „pokusy o vládu – nevlády, o úřednické vlády s pány Bursíky, Stropnickými, Moosy, Tošovskými a Roithovými“, čímž narážel na končící kabinet.²⁸ Předseda ODS sice také před volbami připouštěl, že bude-li aritmeticky možná pravostředová vláda, tak přes „obrovské porodní bolesti“ vznikne.²⁹ Ovšem tento výrok lze brát spíše jako povinné předvolební gesto „nevyhloučení“ takové vlády. Václavu Klausovi muselo být jasné, že vztahy na pravici se nedají tak rychle „opravit“.

Nerealistické představy o pravostředové koalici

Unionisté, kteří oficiálně odmítali úvahy o spolupráci, či alespoň toleranci vlády vytvářené sociálními demokraty, dávali přednost „stodvojkové“ alternativě pravostředové koalice. Problém ovšem byl, že unionistická představa o takové vládě působila už na první pohled utopicky. Vytvoření koalice s občanskými demokraty totiž podmínil republikový výbor Unie svobody v sobotu 27. června pět požadavky, mezi nimiž figurovalo mimo jiné vyvození „osobní politické odpovědnosti z finanč-

25 Srv. Ruml potvrdil, že Zeman navrhoval Luxe jako předsedu vlády. (Zpráva ČTK z 27.6.1998.)

26 V rozhovoru s autorem to potvrdil bývalý místopředseda KDU-ČSL Jan Kasal 29.9.2011.

27 JÜNGLING, P. – KOUDELA, T. – ŽANTOVSKÝ, P.: *Tak pravil Václav Klaus*, s. 85 (viz pozn. 7). Citovaný slogan tvoří název 4. části interview.

28 *Tamtéž*, s. 98.

29 *Tamtéž*, s. 98 n.

ních afér“ či „jasné pojmenování příčin“ rozpadu vládní koalice v roce 1997.³⁰ Převlečeno do srozumitelnější řeči, první bod fakticky požadoval, aby se Václav Klaus stáhl do ústraní, nebo alespoň nevstoupil do vlády, ve druhém bodu pak šlo o nalezení vzájemné shody ohledně „sarajevských událostí“. ODS „ročník 1998“ ovšem stála a padala se svým vůdcem a jeho apologetickým výkladem „Sarajeva“. Jak s odstupem času unionističtí politici přiznávali, požadavky byly formulovány tak, aby byly pro Klausovu stranu nepřijatelné.³¹

Předseda lidovců Josef Lux se mohl stát premiérem, kdyby jeho vládu se sociální demokraty podpořila Unie svobody (Respekt, 7.–12.7.1998)

To se v praxi také potvrdilo a občanští demokraté stanovené podmínky odmítli. Ve vyjádřeních pro média přitom odkazovali na zkušenost z let 1996 a 1997 a tvrdili, že nepřijdou do vlády, v níž by jejich strana neměla většinu ministrů. Stejně tak chtěli, aby v případné koaliční smlouvě byl jasně vyjádřen „závazek loajality“ ministrů a poslanců ke koalici, což také odráželo snahu vyhnout se rozkládání, které postihlo předchozí Klausovu vládu. Takový požadavek zase hlasitě odmítali nejenom unionisté, ale i lidovci.

Lidovecká averze k ODS a Václavu Klausovi byla minimálně stejně silná jako ta unionistická. Na první pohled sice Luxovu vyjednávací strategii orientovanou na koalici s ČSSD nepodporovala celá lidovecká elita bezvýhradně a bezprostředně po volbách se Jan Kasal i někteří krajší politikové a předsedové regionálních stranických organizací vyslovili pro pravostředovou koalici. Avšak v daný moment se jednalo o deklaratorní gesto pro média, a nikoliv o reálný politický signál. Příznačně i Kasal otevřeně připouštěl, že pro značnou část straníků je Václav Klaus „překážkou“ a že účast lidovců ve vládě pod jeho vedením je vyloučená.³² S odstupem času nechuť k podobné variantě výstižně shrnul tehdejší místopředseda KDU-ČSL Miloslav Výborný: „Věděli jsme ... že ty příkopy jsou tak hluboký, že to nejde.“³³ Extrémním způsobem se dobová lidovecká averze projevovala v chování bývalého poslance Jaroslava Orla, který zveřejnil 27. června osobní prohlášení, v němž tvrdil, že ODS „usiluje o zvrátí mocenských poměrů a volebního výsledku

30 US vzkazuje: Chcete-li pravicovou koalici, přistupte na naše podmínky. In: *MF Dnes* (29.6.1998), s. 2.

31 Viz záznamy rozhovorů autora s Petrem Matějů z 15.11.2011 a s Janem Rumlem z 18.11.2011 (ve vlastnictví autora).

32 Mezi lidovci sílí názor s Václavem Klausem ne. (Zpráva ČTK z 2.7.1998.) Srv. rozhovor s Janem Kasalem: „Na to, aby se Klaus vrátil do čela vlády, by ODS musela získat 51 procent hlasů,“ říká Jan Kasal. In: *Právo* (30.5.1998), s. 10.

33 Záznam rozhovoru autora s Miloslavem Výborným z 24.10.2011 (ve vlastnictví autora).

v ČR v zájmu svých klientů a sponzorů“.³⁴ Orel tím reagoval na povolební mítinky občanských demokratů.

Podobně jako neměly zájem o spolupráci s ODS obě malé strany, neobjevovala se vstřícnost k takovému řešení ani ve vedení občanských demokratů. Živá debata převážně nelevicového (či spíše antilevicového) mediálního mainstreamu o „stodvojkové“ koalici tak byla čistě hypotetická a bez opory v realitě. Vzájemná animozita mezi ODS a oběma malými stranami ji vylučovala.

Lidovci a unionisté v daný moment zjevně podceňovali schopnost občanských a sociálních demokratů společně se dohodnout. Ve vedení ODS se o možné dohodě s ČSSD začalo debatovat už dva dny po volbách. Nediskutovala se zde varianta společné vládní koalice, ale „pouze“ podpora menšinové sociálnědemokratické vlády. Oba předsedové velkých stran se přitom obávali hlavně toho, že ztratí na povolební vyjednávání vliv. Z tohoto pohledu byla pozdější Klausova obhajoba uzavření opoziční smlouvy vysvětlitelná argumentem, že „nebylo zbytné“.³⁵ Debata o vzájemné dohodě mezi politiky ODS a ČSSD se naplno v zákulisí rozběhla v posledních červnových dnech. S první iniciativou v podobě výchozího písemného návrhu přišel Miloš Zeman, za občanské demokraty jej poté připomínkovali Václav Klaus a místopředseda strany Miroslav Macek.³⁶

Možnost dohody se sociálními demokraty připustil Klaus *poprvé veřejně* v úterý 30. června po setkání se Zemanem. Politici Unie svobody a lidové strany to ovšem nesprávně vyhodnotili jako vydírání, které je má donutit k minimalizaci požadavků a nároků pro koalici s ODS. Jak se vyjádřil místopředseda unie Petr Matějů, který byl spolu s Janem Rumlem a Vladimírem Mlynářem jedním z koaličních vyjednávačů své strany: „Pokud se jedná o formu nátlaku, tak se předpokládá jistá naivita malých stran čtrnáct dnů poté, co Klaus vzedmul vlny téměř hysterie svou mobilizací a stavění pevných hrází proti levici.“³⁷ Unionistický politik, a nejenom on, si ale neuvědomoval, že z *Klausova pohledu* to nebyla předvolební mobilizace pouze proti levici, ale také a *možná hlavně* proti Havlově nepolitické politice, prezidentovi a vlastně i oběma malým stranám.

Ani Josef Lux v druhém povolebním týdnu ještě nebral na vědomí rysující se nebezpečí, že jeho strana bude „pominuta“. V praxi by to totiž vyžadovalo naprostou změnu dosavadní politické strategie. Zemanova velkorysá nabídka přitom slibovala lidovcům v polistopadové politice bezprecedentní podíl na moci. Ještě po Klausově vyjádření z 30. června o možné dohodě obou velkých stran odmítl Lux možnost vytvoření společné jednací platformy s unionisty a občanskými demokraty, která by debatovala o formátu případné pravostředové vlády. Jakékoliv úvahy na toto téma odsouval až na dobu po eventuálním neúspěchu Zemanova pokusu o sestavení vlády. Josef Lux své úsilí s pomocí Václava Havla, ale třeba i kardinála Miloslava

34 Exposlanec KDU-ČSL Orel obviňuje ODS ze snahy o zvrát poměrů. (Zpráva ČTK z 27.6.1998.)

35 Václav Klaus řekl LN: Zeman je skutečný politik. In: *Lidové noviny* (10.7.1998), s. 1.

36 ZEMAN, M.: *Jak jsem se mylil v politice*, s. 176 (viz pozn. 2); záznam rozhovoru autora s Miroslavem Mackem ze 7.10.2011 (ve vlastnictví autora).

37 Zeman nabízí unii více vysokých postů. In: *Hospodářské noviny* (1.7.1998), s. 3.

Vlka, stále koncentroval na přesvědčování Unie svobody, a hlavně jejího předsedy Jana Rumla, aby přistoupili na koalici se sociálními demokraty.³⁸

Odpor Jana Rumla proti vstupu unionistů do vlády se sociálními demokraty

Klíčovým mezníkem povolebního sestavování vlády se stal čtvrtek 2. července 1998. Miloš Zeman toho dne potvrdil vyjednavacům Unie svobody svou novou nabídku, jejímž faktickým iniciátorem byl lidovecký předseda, který ji už předtím představil unionistům. Jejím základem byla úprava předchozího Zemanova návrhu. Lidovci byli ochotni vzdát se dvou „svých“ vládních křesel ve prospěch unionistů, kteří by tak obsadili čtyři ministerstva včetně resortů financí a zahraničí. Lidovcům by připadla rovněž čtyři křesla a k tomu pozice premiéra, rezervovaná stále pro Josefa Luxe. Podobně jako u první Zemanovy nabídky se předpokládalo, že sociální demokraté budou mít devět křesel.³⁹ Každá z vládních stran měla navíc mít právo veta při klíčových rozhodnutích. Zemanovu ochotu ustoupit v zájmu získání unionistického souhlasu demonstroval slib, že ve vládě vůbec nezasedne a spokojí se s funkcí předsedy poslanecké sněmovny.

Při celkovém pohledu na první i druhou Zemanovu, respektive Zemanovu a Luxovu nabídku lze říci, že tak silné postavení neměly malé strany ani ve vládě Václava Klause po volbách v roce 1996. Tehdy existovala „pouze“ parita v počtu členů vlády mezi ODS na straně jedné a KDU-ČSL a ODA na straně druhé. Premiérský post stejně jako velmi důležité resorty financí a zahraničí si v roce 1996 udržela ODS. Výmluvně v této souvislosti působí situace o čtyři roky později, v roce 2002, kdy po volbách dokázali lidovci a unionisté vyjednat se sociálními demokraty jen po třech ministerských resortech oproti jedenácti (!) sociálnědemokratickým.

Zemanova a Luxova nová nabídka část unionistického vedení velmi lákala. Pro její přijetí se vyslovoval jeden z vyjednavců strany Vladimír Mlynář, který byl spolu s Michalem Lobkowiczem zjevně největším zastáncem dohody se sociálními demokratiemi mezi vysoce postavenými politiky Unie svobody. Jan Ruml nicméně 2. července na tiskové konferenci po jednání se Zemanem tuto nabídku odmítl se slovy, že jde o „logický důsledek jasného a čitelného postavení US na politické scéně“.⁴⁰ Ruml tímto odmítnutím a současně avizovaným definitivním ukončením jednání se sociálními demokratiemi zašel zřejmě na hranici, a možná i za hranici svého mandátu, protože o tak zásadním kroku patrně měl rozhodnout republikový výbor strany. O vyhocenosti okamžiku svědčila ostrá debata mezi Rumlem a Mlynářem, která se odehrála v pauze jednání v sousední místnosti. Mlynář doporučoval rozhodnutí odložit a ponechat je na republikovém výboru strany.⁴¹ Ruml později odůvodňoval

38 Viz záznam rozhovoru autora s Janem Rumlem z 18.11.2011 (ve vlastnictví autora).

39 Podle vzpomínek Jana Kasala a Miloslava Výborného měly mít obě menší strany v rámci debaty, která se vedla, ve vládě dokonce většinu. Jiné zdroje to ale nepotvrzují.

40 Zeman končí druhé kolo jednání o budoucí vládě. (Zpráva ČTK z 2.7.1998.)

41 Dokládá to e-mailová korespondence autora s Vladimírem Mlynářem z 20.11.2011. Dále viz NOVÁČEK, Petr: Téměř velká koalice, téměř jistý malér. In: *Týden*, roč. 5, č. 28 (7.7.1998), s. 17.

Stranická elita Unie svobody ještě v optimistickém rozpoložení. Zleva v popředí Michal Lobkowicz, Vladimír Mlynář, Václav Krása, Petr Mareš, Petr Matějů, Ivan Pilip a Jan Ruml (Respekt, 7.–12.7.1998)

ukončení rozhovorů se sociálními demokraty obavou, aby se unionisté „neusmýkali v debatě“, která je začala fatálně rozdělovat.⁴²

Ruml si také nebyl jist, zda nabídka není jen Zemanův trik. Je přitom zjevné, že předseda sociálních demokratů ve společnou vládu s lidovci a unionisty příliš nevěřil. Potvrzuje to fakt, že sociální demokracie „neodvolala“ předvolební usnesení vylučující spolupráci s Uníí svobody nebo Zemanův komentář na tiskové konferenci 2. července po Rumlově odmítnutí: „Já mohu zaujmout postoj pouze tehdy, jestliže Unie svobody prohlásí, že je o tomto návrhu pana Josefa Luxe, který jsem neodmítl, ochotna diskutovat. Není-li, je další diskuse zbytečná.“⁴³

Jak později napsal Miloš Zeman ve svých pamětech: „S Janem Rumlem jsem neměl dobré osobní vztahy, protože jsem ho na základě jeho působení na ministerstvu vnitra považoval za nekompetentního fanatika. (...) Jako s konstantou jsem počítal i s Rumlovou hloupostí a nezmýlil jsem se, i když to byla největší hra – vabank mého života. Dodnes si vzpomínám na naši společnou tiskovou konferenci (2. července – pozn. autora), kdy jsem suše oznámil, že jednání byla ukončena bez výsledku přes moje velkorysé nabídky. Jan Ruml stál vedle mne a nechápal, proč se najednou na něj mile usmívám.“⁴⁴

Miloš Zeman nevěřil ve spolehlivost Unie svobody, což bylo vcelku oprávněné (ještě o tom bude řeč). Vzhledem k neochotě lidovců riskovat menšinovou vládu,

42 Viz záznam rozhovoru autora s Janem Rumlem z 18.11.2011 (ve vlastnictví autora).

43 Unie svobody definitivně ukončila jednání s ČSSD o koalici. (Zpráva ČTK z 2.7.1998.)

44 ZEMAN, M.: *Jak jsem se mýlil v politice*, s. 178 (viz pozn. 2).

kteřá by se patrně musela spolehnout i na komunisty, se pro něj stala dohoda s ODS nejschůdnějším řešením. Nemohl na tom nic změnit ani Václav Havel, kterému Zeman 2. července po jednání s unionistickými vyjednávači referoval o situaci a dohodu s Klausovou stranou předestřel jako rýsující se náhradní alternativu. Prezident sice reagoval přáním (či požadavkem?), aby Zeman „některé pakty či kontrakty neuzavíral předčasně“, s tím že ještě zkusí zapůsobit na vstřícnost Unie svobody.⁴⁵ Těžko tím však již mohl zrod opoziční smlouvy zastavit.

Uzavření opoziční smlouvy

Vývoj jednání o vládě dostal po 2. červenci jednoznačný směr. V pátek 3. července odpoledne se uskutečnilo jednání mezi sociální demokracií, reprezentovanou Milošem Zemanem, Vladimírem Špidlou a Stanislavem Grossem, a občanskými demokraty, jež zastupoval Václav Klaus spolu s místopředsedkyní strany Libuší Benešovou a předsedou poslaneckého klubu Vlastimilem Tlustým. Na následné tiskové konferenci politici obou stran avizovali přípravu vzájemné dohody. Ještě předtím dopoledne se sice Klaus sešel s Luxem a prakticky současně i s Rumlem, předložené podmínky ale lidovecký předseda označil za „ultimátum až diktát“.⁴⁶ Je přitom zjevné, že občanští demokraté své požadavky koncipovali tak, aby byly pro lidovce a unionisty nepřijatelné. Chtěli, aby „stodvojková“ vláda byla sestavena na skutečném půdorysu volebních výsledků jednotlivých stran, což by odpovídalo poměru ministrů tři ku jedné jak mezi ODS a lidovci, tak mezi ODS a Uníí svobody. Ve vládě měli zasednout předsedové všech tří stran, přičemž občanští demokraté by obsadili křeslo premiéra, koaliční poslanci by nesměli hlasovat pro pozměňovací návrhy k vládním návrhům zákonů a všechny tři strany se měly zavázat, že budou pro „trh bez přívlasků“ a pro přijetí zákona o vyrovnaném státním rozpočtu.

Rýsující se možnost dohody obou velkých stran ovlivnila společné setkání lidoveckých a unionistických špiček, které se odehrálo v Kladrubech v pondělí 6. července, na svátek mistra Jana Husa. Debatující politici přitom nepředpokládali, že vyjednávání ODS a ČSSD o opoziční smlouvě směřuje už do závěrečné fáze.⁴⁷ Ovlivnil to prodloužený horký víkend, který zpomalil tok mediálních informací. I to, co věděli, však působilo jako vážná hrozba ztráty vlivu na jednání o vládě. Delegáti Unie svobody přitom dorazili na kladrubské setkání ze zasedání svého republikového výboru, kde po bouřlivé debatě převládl názor, že tolerance vlády sociálních demokratů a lidovců by byla přijatelná. Jan Ruml proto po zasedání republikového výboru s odkazem na hrozící vznik menšinové sociálnědemokratické vlády oznámil novinářům ochotu jednat o vládě se „všemi demokratickými stranami“, čímž bylo míněno

45 Viz NOVÁČEK, P.: Téměř velká koalice, téměř jistý malér (viz pozn. 40).

46 In: *Politika v České republice*, roč. 2, č. 4 (1998), s. 19, rubrika „Politické strany“.

47 Viz záznamy rozhovorů autora s politiky US a KDU-ČSL citované výše v textu.

hlavně obnovení rozhovorů se sociální demokracií.⁴⁸ Poněkud křečovitě tak bylo odvoláno jeho několik dní staré rozhodnutí o „definitivním“ ukončení rozhovorů. V Kladruzech byli přítomní unionisté zjevně připraveni přesvědčovat Josefa Luxe a jeho spolustraníky, aby se vrátili ke zmíněné variantě. Nepominutelným stmelujícím faktorem byl přitom společně sdílený odpor ke Klausovi a snaha udržet ho „mimo hru“.⁴⁹ Lidoveckým politikům ovšem nestačil slib „pouhé“ tolerance poslanců Unie svobody při hlasování o důvěře jejich společné vládě se sociální demokracií. Na konci kladrubského setkání nicméně nabyli dojmu, že unionisté souhlasí se vstupem do vlády a Josef Lux má tak v ruce kartu pro obnovení debaty s Milošem Zemanem o trojkoaliční sestavě.⁵⁰

V této věci však zřejmě nastalo nedorozumění, neboť přítomní unionisté nevnímali výsledek jednání jako svůj jednoznačný souhlas s účastí ve vládě. Jak to v retrospektivě interpretoval například Vladimír Mlynář, „nebylo jasně domluveno, zda má jít o účast ve vládě nebo jen o podporu menšinové vlády“.⁵¹ Co bylo ještě důležitější: odhodlání politiků Unie svobody k dohodě se sociální demokracií bylo velmi křehké, a to jak v důsledku nejednotnosti a váhavosti vedení strany, tak postoje jejího poslaneckého klubu. Den po kladrubském setkání značná část poslanců v čele s místopředsedou strany Václavem Krásou ostře odmítla myšlenku vstupu do vlády. Vyhrocený průběh debaty unionistických poslanců naznačoval, že případná dohoda se sociální demokracií způsobí vnitrostranické štěpení. Lavírování unie pak ukončil tentýž den její republikový výbor, který těsným poměrem hlasů odmítl být jen toleranci menšinové vlády ČSSD a KDU-ČSL. Podle vyjádření jednoho z účastníků zapůsobila váha autority Jana Rumla, který se s odkazem na principiální důvody a slib daný voličům proti takovému kroku postavil.⁵²

Unionisté v čele s Janem Rumlem tím obrazně řečeno nechali „na holičkách“ Josefa Luxe, oznamujícího Zemanovi jejich ochotu vstoupit do vlády. Otázka, zda by byl Miloš Zeman ochoten zastavit jednání s ODS a vrátit se k variantě dohody s lidovci a unionisty, je proto bezpředmětná. Z pohledu lidovců se tak vlastně jeví, že je unionisté „stáhli“ do opozice. Média se z toho důvodu v dalších dnech plnila nejenom ataky rozčilených lidovců na opoziční smlouvu, ale i na Unii svobody. Josef Lux ji nazval neseriózním partnerem, který by se měl konečně rozhodnout, zda se „chce vrátit do náruče ODS nebo dělat samostatnou politiku“.⁵³ Řada lidovců si v daný moment nepochybně vzpomněla na rok 1990, kdy Jan Ruml coby náměstek

48 Unie svobody patrně obnoví jednání s ČSSD. (Zpráva Českého rozhlasu, stanice Praha, ze 7.7.1998.)

49 Viz záznam rozhovoru autora s Miloslavem Výborným z 24.10.2011 (ve vlastnictví autora).

50 Viz NOVÁČEK, Petr: Stabilita anebo protektorát nad státem? In: *Týden*, roč. 5, č. 29 (13.7.1998), s. 18. Dále viz záznamy rozhovorů autora s Janem Kasalem z 29.9.2011 a s Miloslavem Výborným z 24.10.2011 (ve vlastnictví autora).

51 Vladimír Mlynář to autorovi článku sdělil v e-mailové korespondenci z 20.11.2011. Unionisté se v interpretaci „výsledků Kladrub“ velmi lišili. Všichni, s nimiž autor komunikoval, ale odmítali, že by souhlasili s okamžitou a přímou účastí ve vládě.

52 Viz NOVÁČEK, P.: Stabilita anebo protektorát nad státem?

53 ODS a ČSSD se definitivně rozdělily o moc. In: *Lidové noviny* (9.7.1998), s. 1.

Václav Klaus s Milošem Zemanem při podpisu „tolerančního patentu“ 9. července 1998 (Respekt, 13.–19.7.1998)

československého ministra vnitra několik hodin před volbami obvinil předsedu jejich strany Josefa Bartončíka ze spolupráce s komunistickou Státní bezpečností, čímž lidovou stranu vážně poškodil. Finální tečku za povolebními vyjednáváním učinil ve středu 9. července podpis opoziční smlouvy mezi sociálními a občanskými demokraty.

Pro úplnost si zaslouží zmínit, že hrozícímu vyřachování ze sestavování vlády se pokusily obě menší strany čelit i značně zvláštním způsobem. Ze setkání 6. července v Kladrubech vzešlo mimo jiné jejich společné prohlášení, v němž vyzvaly Občanskou demokratickou stranu, aby sestavila jednobarevnou (!) menšinovou vládu, u níž by „uvažovaly o toleranci“.⁵⁴ V situaci, kdy stále měl prezidentské pověření k sestavení vlády Miloš Zeman a kdy požadavky lidovců a unionistů vůči ODS rozhodně nenásvědčovaly snadné dohodě, šlo o dost zoufale působící apel, a Klausova strana jej také okamžitě odmítla.

Příčiny neúspěchu malých stran

Obě menší strany braly výsledek povolebních jednání jako svou porážku. Lišily se tím od komunistů, kteří vzhledem ke svému přetrvávajícímu stigmatu „strany párijů“ a volebnímu výsledku levice měli mnohem menší šanci povolební vyjednávání ovlivnit. Zvláště trpce nastalou situaci nesli lidovci. Přes jejich stížnosti na unionisty se však i oni dopustili chyb, které ovlivnily vyústění situace. Jejich společným jmenovatelem byla zažitá představa, že lidová strana je při sestavování vlády nepominutelná, což vedlo ke ztrátě kontaktu s realitou a k Luxově riskantní sázce na jedinou vládní konfiguraci. Jak později připouštěl Jan Kasal, kdyby lidov-

54 ODS odmítla sestavení jednobarevné vlády. In: *MF Dnes* (8.7.1998), s. 2.

ci tušili, co vzejde z povolebních jednání, patrně by se mnohem více soustředili na variantu menšinové vlády se sociálními demokraty opřenou o nějaký příslib tolerance Unie svobody.⁵⁵

Další chybou lidovců bylo nadměrné spoléhání na prezidenta, který měl podle jejich představ sehrát roli jakési „pojistky“. Jak to s odstupem času emotivně zhodnotil Jan Kasal, vedení strany nečekalo, že s uzavřením opoziční smlouvy „Václav Havel stáhne kalhoty“, ale kalkulovalo s tím, že se bude chovat jako aktivní činitel. Havel se sice o odpor vůči opoziční smlouvě pokusil, jak o tom bude ještě zmínka, ovšem z lidoveckého pohledu velmi slabě. Kdyby si Kasalovými slovy prezident „pozval předsedy parlamentních stran a snažil se to nějak řešit ... ale on neudělal vůbec nic ... aby z toho (Josef Lux – pozn. autora) nevyšel jako naprostej pitomec“.⁵⁶ Představa lidovců, že by prezident svým manévrováním prodloužil povolební vyjednávání a snad i otevřel cestu k „třetímu pokusu“, se nevyplnila. Naopak zanedbatelnou roli v lidoveckém neúspěchu hrála nejednota v otázce, jakou koalici vlastně preferují. Názory příznivců vládní spolupráce s občanskými demokraty nenarušily jednotnou vyjednávací linii strany.

Trochu jinak tomu bylo u unionistů, byť i pro ně platilo, že se patrně příliš spoléhali na onu „zajišťovací“ roli prezidenta. Jejich vůle vládnout byla obecně zjevně slabší než u lidovců. Jak naznačovaly předvolební i povolební výroky některých jejich politiků, zvláště Jana Rumla, nevylučovali, či dokonce preferovali odchod do opozice, což mělo pomoci konsolidovat stranu. Vyjednávání o vládě ale vyvolalo uvnitř unionistické elity intenzivní spor ohledně vztahu k sociální demokracii, na kterém se manifestoval nejenom její politický amatérismus, ale i značná vnitřní nejednota a nerozhodnost. Nebylo to nic neočekávaného u strany, která existovala teprve půl roku. Nepromyšlenost a nekonzistenci unionistické vyjednávací strategie nejlépe demonstruje formální preferování pravostředové koalice s ODS. V kontextu vznesených nepřijatelných požadavků, které ji podmiňovaly, musela ještě posílit nedůvěru občanských demokratů. Vedení Unie svobody se snažilo v povolebních jednáních taktizovat, činilo tak ale způsobem, který byl velmi nešťastný a ve svém důsledku otrásl jednotou strany. Chybnost tehdejšího postupu příznačně s odstupem času přiznávalo vícero unionistických politiků. Dokonce i Václav Krása, nejrozhodnější odpůrce koalice se sociálními demokraty ve vedení Unie svobody, označil nevyužití Zemanovy (a Luxovy) druhé nabídky „za ztracenou šanci“.⁵⁷

I prezident Václav Havel vnímal opoziční smlouvu jako svou porážku, jak o tom svědčily jeho reakce. V den jejího podpisu avizoval, že před jmenováním Zemanovy vlády si nechá udělat právní expertizu, zda smlouva není protiústavní. Prezident to zdůvodňoval obavou, aby smlouva „nevedla k pouhému, ale zato k trvalému rozdělení moci ve státě a trvalému omezení politického pluralismu“.⁵⁸ Z Hradu

55 Viz záznam rozhovoru autora s Janem Kasalem z 29.9.2011 (ve vlastnictví autora).

56 Tamtéž.

57 Vyjádřil se tak v e-mailové korespondenci s autorem 21.11.2011.

58 Premiérem bude asi Zeman, Havel chce ale prozkoumat smlouvu s ODS. (Zpráva ČTK z 9.7.1998.)

současně přišel zdrženlivý signál ohledně oficiálního jmenování sociálnědemokratické vlády. Havel sice počítal se Zemanovým brzkým jmenováním do úřadu premiéra, ale jmenování jednotlivých ministrů se podle slov prezidentova mluvčího Ladislava Špačka mělo odehrát až během týdnů. Za tímto vyčkávacím postojem se patrně skrývala naděje, že dohoda sociálních a občanských demokratů se ukáže mrtvě narozeným dítětem a vytvoří se tak prostor pro nové „rozdání karet“. Havel dále žádal, aby s ním Zeman jména ministrů konzultoval, což „skoropremiér“ rezervovaně komentoval slovy, že seznam ministrů prezidentovi představí, ale žádné personální veto nepřipustí.⁵⁹

Hrad si nicméně rychle uvědomil, že negovat opoziční smlouvu s poukazem na její protiústavnost není možné. Havel proto ještě před vyhotovením právní expertizy Zemanovu vládu, zaštitěnou opoziční smlouvou, akceptoval, byť se zjevnou nechutí, a „odsouhlasil“ i navržené ministry. Už 17. července, osm dní po podpisu opoziční smlouvy, tak Tošovského vláda oficiálně podala demisi a Zeman byl jmenován premiérem. O pět dní později se pak ve velmi chladné atmosféře odehrálo na Pražském hradě jmenování ostatních členů sociálnědemokratické vlády.

Závěrečné zamyšlení

Překvapivé uzavření opoziční smlouvy determinovaly zejména narušené vztahy mezi některými klíčovými politickými aktéry. Stále čerstvý „sarajevský syndrom“ vylučoval možnost spolupráce občanských demokratů s lidovci i unionisty. Dále svou roli sehrál v předvolebních měsících vyostřený antagonismus mezi sociální demokracií a Uníí svobody, který ve svém důsledku rozšířil politickou propast mezi oběma stranami. Vše dovršily politické chyby, kterých se unionisté i lidovci dopustili ve vyjednávání. Jak ukázala situace po volbách v roce 2002, kdy unionisté do vládní koalice se sociálními demokraty vstoupili, rozdílnost politické ideologie sama o sobě nepředstavovala nepřekročitelnou překážku. Je namístě ovšem dodat, že v mezidobí došlo k výrazné proměně české politiky. Její součástí byl i posun Unie svobody na mnohem pragmatictější pozice, ústící v posledních fázích až do politického vyprázdnění.

Při vysvětlování důvodů opoziční smlouvy nelze pominout obavu obou velkých stran a jejich předsedů z opakování scénáře, který ukončil existenci Klausovy vlády na konci roku 1997. V daný moment jim řešení v podobě opoziční smlouvy umožnilo eliminovat vliv malých politických stran. Ty v jejím důsledku posléze dokonce musely čelit hrozbě politické marginalizace, která by nastala v případě prosazení připravované volební reformy. Tento společný zájem velkých stran, jak to tehdy trefně nazval politolog Petr Fiala,⁶⁰ sice rychle slábl (což se projevilo zejména poklesem zájmu sociální demokracie na volební reformě), avšak v době uzavírání

59 Zeman: Prezident nemá právo na veto ministerských kandidátů. (Zpráva ČTK z 12.7.1998.)

60 FIALA, Petr: Opoziční smlouva a strategie politických stran. In: *Proglas*, roč. 9, č. 7 (1998), s. 2 n.

„Oposmlouva“ přinesla oběma jejím aktérům bezprostřední zisky, z dlouhodobého hlediska však možná převážily ztráty

opoziční smlouvy byl nepochybně oboustranně velmi silný.

Společný zájem obou velkých stran měl ještě další důležitou dimenzi, a to obavu ze ztráty vlivu na povolební vyjednávání. Špičky občanských i sociálních demokratů viděly nebezpečí hlavně v zasahování prezidenta do jeho průběhu a v prosazování jeho politických představ. K tomu mohlo dojít, pokud by při formování vlády neuspěl Miloš Zeman a poté ani Václav Klaus. Bonusem opoziční smlouvy z pohledu jejích signatářských stran, respektive jejich vůdců, bylo tedy také „vyřazení ze hry“ prezidenta Václava Havla. Dodejme, že v období opoziční smlouvy se obě

strany neúspěšně snažily omezit prezidentovy pravomoci.

V jednáních po volbách v červnu 1998 sehráli významnou roli všichni čtyři straníční vůdci. Jak Miloš Zeman a Václav Klaus, tak Josef Lux a Jan Ruml si nesli s sebou dědictví (a animozity) z předchozích let, což významně ovlivnilo vyjednávací strategie jejich stran. Právě silná personalizace vyjednávání měla zjevně nadstandardní důležitost.

Za zvláštní zmínku stojí fakt, že Miloš Zeman do svých rukou koncentroval veškerou odpovědnost za výsledek vyjednávání sociální demokracie. Případný neúspěch by přes vyhrané volby patrně znamenal jeho konec v čele strany. Zeman při svém pověření sestavit vládu musel počítat s rezistencí unionistů, přičemž spolupráci s nimi zjevně nepovažoval za žádoucí. Stejně tak si ověřil neochotu lidovců riskovat menšinovou vládu, k jejímuž schválení ve sněmovně by nejspíš bylo nutné dohodnout se s komunisty na hlasování o důvěře. Varianta v podobě dohody s Občanskou demokratickou stranou se tak pro Zemana ukázala nejschůdnější a on se v tomto ohledu zachoval zcela pragmaticky.

Článek byl zpracován v rámci projektu „Období opoziční smlouvy: Kontext, struktura a dopady na českou politiku“ (P408/11/0790), podpořeného Grantovou agenturou České republiky. Rád bych poděkoval anonymnímu oponentovi za připomínky k rukopisu článku. Dále mé poděkování patří Václavu Krásovi, Miroslavu Mackovi, Petru Matějů, Vladimíru Mlynářovi, Janu Rumlovi a Miloslavu Výbornému, kteří byli ochotni udělat si čas a přispět k osvětlení nejasností, které se při psaní tohoto textu objevily.